

CALIGAE ROMANAE NA SEVERNÍCH BŘEZÍCH PONTU EUXEINU (Několik poznámek k římské expanzi v severovýchodním Černomoří)

I g o r L i s o v ý

Na stránkách moderních publikací z dějin a kultury dějin římského císařství je Severnímu Černomoří uvedena velice skromná informace, občas chybí vůbec.¹ Důvodem k tomu je, že evropští historikové se více soustřeďují na otázky dějinného vývoje jak samého Říma tak i jeho provincií, na otázku romanizace, stěhování národů a z něho vyplývajících důsledků, také na problematiku krize a zániku antiky v celosvětovém měřítku. Na tzv. okrajových regionech, k nimž je začleňováno severní pobřeží Pontu Euxeinu (drsná země Skythů, Taurů a jiných národů) se zastavují pouze ruští či ukrajinští badatelé (shledávají tuto zem jako součást své bývalé historie, a proto římské expanzi věnují všestrannou pozornost).²

Svémi skromnými poznámkami bych si přál upozornit jak veřejnost, tak studující starověké dějiny, že i tato země, na první pohled v římských výbojích nepodstatná, sloužila podstatnou směrnicí římských legií přes Skythii na Východ i do Karpat a sehrála důležitou roli jak z hlediska lokálního, tak i na tuto dobu celosvětového.

Je známo, že na začátku Řím v Černomoří ovládal pouze nevelké území a měl větší vliv na moři, což zaznamenal i Josephus Flavius (*Bell. iud.* II, 16, 366-367). Když císař Tiberius vytvořil provincii Moesii, dal k ní připojit další dvě (předtím senátní) provincie: Makedonii a Achaiu (*Tac., Ann.* I, 76; 80). Prvním legátem těchto provincií se stal C. Poppeius Sabinus. R. 46 po Kr. byla řecká černomořská města zapojena do Moesie. Za císaře Claudia velel moesijský legát

---

¹ Srov. CHRIST, K.: *Geschichte der Römischen Kaiserzeit. Von Augustus bis zu Konstantin.* München 2005. Literaturhinweise, s. 803-847.

² SON, N. A.: *Tira rimskogo vremeni.* Kijev 1993; KADEJEV, V. I.: *Očerki istorii ekonomiki Chersonesa v I-IV vekach n. e.* Char'kov 1970; IDEM, *Chersones Tavričeskij v pervych vekach našej ery.* Char'kov 1981; IDEM, *Chersones Tavričeskij. Byt i kultura.* Char'kov 1996; ZUBAR', V. M.: *Chersones Tavričeskij i Rimskaja imperija.* Kijev 1994; CVETAJEVA, G. A.: *Bospor i Rim.* Moskva 1979.

IV. Skythské a V. Makedonské legii; poslední byla také poslána za Nerona do Armenie a zúčastnila se římsko-parthské války, pak se r. 71 po Kr. vrátila na Dunaj. V Moesii se v této době nacházely tři legie – I. Italská, V. Alaudae a VII. Claudiova. Na začátku Vespasianovy vlády byla zorganizována flotila na dolním Dunaji (*classis Flavia Moesica*). Po rozdělení Moesie na Horní Moesii a Dolní Moesii r. 86 zůstala na území poslední I. Italská legie (její hlavní tábor byl v Novae) a V. Makedonská legie s táborem v Esku; za Trajána k nim byla přidána XI. Claudiova legie s hlavním sídlem v Durostoru.

Obyčejně se uvažuje, že římské vojenské posádky se objevují v severním Černomoří v důsledku tažení moesijského legáta Plautia Silvana. Je to však pravdivé pouze vůči Chersonésu a jižnímu pobřeží Krymu. V Chersonésu jsou doloženy oddíly tří výše jmenovaných legií, oddíly moesijské flotily a pomocné sbory (*auxilia*) I. kohorty Bracaraugustanů, I. kilikijské a II. Lucensijské kohorty. V Olbii se nacházely mimo to i oddíly VI. Austurijské kohorty a thrácké oddíly (IOSPE I², 223, 236, 322, 687, 270). Je možné, že jakési drobné posádky římského vojska sídlily i v některých méně strategicky důležitých sídlech. Například na území Alma-Kermenské osady jsou doloženy střešní tašky s kolky XI. legie, v Charaxu na Aj-Todorském mysu se kromě oddílů I. a XI. legie nacházela kohorta Arrevaků a I. thrácká kohorta (IOSPE I², 675, 677).³ Podle mínění badatelů se tyto vojenské posádky podřizovaly (aspoň za císaře Marka Aurelia) zvláštnímu veliteli, tribunovi I. Italské legie, který měl titul *praepositus vexillationibus Ponticis apud Scythiam et Tauriam*.

Důležité je zde zdůraznit, že ovládnutí Podunají, provincií Moesie, Thrákie a Dacie, stejně i vojensko-politický nátlak v severním Černomoří měly za úkol nejen strategické, ale i hospodářské plány. Jeden z histrijských nápisů

---

³ Srov. VYSOTS'KA, T. M.: *Horodyšče Alma-Kermen u Krymu: Archeolohija* (Kyjiv) 1970, Nr. 24, s. 182.

například dosvědčuje, že v Podunají byl zorganizován systém hlídek pro vybírání poplatků za rybolov, možná i za kácení lesa⁴.

Osud osady Berezaň zatím není znám. Ve městě Tyras kolem r. 57 po Kr. začala nová éra spojená s přítomností římských vojsk. První dochovaný latinský nápis v Tyru pochází z let 116-117. Je to dedikace velitele tyrské posádky M. Ennia Illadiona, centuriona V. Makedonské legie.⁵ O vexillaci římského vojska v Tyru svědčí i další nápis, z kterého se dozvídáme to, že centurion Makedonské legie postavil jakousi stavbu na počest Antonina Pia a Marka Aurelia.⁶ Jsou také dochovány kolky na střešních taškách z dílen římských legionářů LEG(io) V MAC(edonica) a C(ohors) I C...⁷

V 1. polovině 2. stol. se vojenská posádka (vexillace) ve městě osady Tyras skládala z oddílů V. Makedonské legie a pomocných oddílů (auxilia). V r. 166/7 se vojáci této legie postupně přestěhovali do Dácie, pak v polovině 2. stol. sem přišly oddíly I. Italské a XI. Claudiovy legie. Když se město rozrostlo, stalo se bránou pro obchodní cesty Říma s periferním světem, zvláště s Podněstřím. O relativně klidném rozvoji hospodářského života v Tyru svědčí to, že město mělo svou ražbu mincí až do doby císaře Alexandra Severa (222-235). V případě nebezpečí městu vždy mohla přijít na pomoc po moři vojska z Dolní Moesie, jak to se stalo r. 214, kdy se v okolí Tyru uskutečnila bitva římských vojsk s Karpy.

Přestože pozdní doba dějin Tyru je ve stínu dohadů a pochybností, můžeme se domnívat, že asi v šedesátých letech 3. stol. bylo město devastováno Góty, pokračovalo však ve své existenci jako součást gótského svazu kmenů. Když císař Valens jednal r. 369 s vůdcem Gótů Atanarichem v loďce uprostřed

---

⁴ Srov.: *Inscriptiones Latinae selectae*. Ed. H. DESSAU. Berolini 1954. Nr. 2747.

⁵ *Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae*. Ed. D. M. PIPPIDI. Bucuresti 1983. Nr. 67-69.

⁶ KARYŠKOVSKIJ, P. J.: *Nadpisi Tiry*: Vestnik drevnej istorii 1959. Nr.4, s. 116-117. Nr. 5.

⁷ Zde je možnost různého čtení: např. C(ohors) I C(ilicum) I, nebo C(ohors) I C(laudia) e(quitata) nebo C(aius) I(ulius) C(...?) centurio L(egionis) I [Italicae]. Viz SON, N. A.: *Tira rimskogo vremeni*. Kijev 1993, s. 34-35.

Dunaje (Amm. Marc. XXVII, 6, 9), město Tyras Římu už nepatřilo. Je možné, že leželo už úplně v troskách.

Abychom si uvědomili, jaká byla situace v Olbii a v Chersonésu v římské době, je nutné vrátit se k času, kdy toto území bylo zachráněno od skythské invaze Mithradatem VI. Eupatorem, a to prostřednictvím vojevůdce Diofanta. Poté Olbii zachvátil neklid a zmatek, getská pohroma, po níž se město nemohlo vzchopit po několik desetiletí. Dión Chrysostomos asi 150 let poté zde spatřil skrovná obydlí, zničené chrámy a pobožené náhrobky na hřbitově. Další zvláštností podle Dióna bylo přeplnění města barbary. Dokonce i řečtina obyvatel nebyla čistá, avšak Homér se i dále těšil oblibě.

O římských vojenských posádkách v Olbii písemné doklady mlčí, archeologické památky zde dosvědčují existenci kasáren. Snad díky jejich existenci v Olbii této doby se rozvíjelo zemědělství a řemesla (zpracování kovů, keramická výroba, šperky), což ovlivnilo podstatně i obchodování. Z byzantského nápisu z 1. stol. po Kr. (IOSPE I², 79) čteme, že občanu Olbie Orontovi obyvatelé Byzantia darovali občanská práva a dali vystavět v búleuteriu pozlacenou sochu za jeho péči věnovanou obchodníkům. Stejně zajímavý je dekret z 2. poloviny 2. – zač. 3. stol., ve kterém je jmenováno 19 měst (Byzantion, Hérakleia, Amastria, Sinópe, Apameia, Milétos aj.), která vyznamenala zlatými věnci zemřelého olbijského archonta Theokla za jeho spolehlivé a pečlivé konání povinností i za příznivý vztah k obchodníkům přijíždějícím do Olbie (IOSPE I², 40).

O důležité roli Olbie v černomořském obchodě svědčí i tento fakt. Při vykopávkách mezopotámského města Dúra Európos byla objevena mapka z 1. poloviny 3. stol. po Kr., nakreslená barvami na koženém štítu patřícímu palmyrskému lučištníku jedné z římských kohort. Je tam zobrazeno Černé moře a na dochované části pobřeží je vidět jména měst Kallatidy, Tomidy, Tyru, Borysthenu (Olbie), Chersonésu, Trapezúntu a pak Artaxaty, města Velké

Arménie.⁸ Tato mapka, naznačující cesty římských vojenských a obchodních zájmů, napovídá, že severozápadnímu Černomoří, včetně Olbie, patřila jedna z předních rolí v těchto zájmech.

Je známo, že se do Olbie dovážely černolakové nádoby z Malé Asie (z Pergamu a okolí), z ostrova Samu, a také z Itálie, sklo z egyptské Alexandrie a ze Sýrie; Olbie vyvážela kůži, sůl, snad i víno.⁹ Dají se pozorovat určité změny v řemeslné výrobě, zejména v keramice, jež se začala přibližovat vkusu domorodců. V této době dominuje šedá leštěná keramika, zdobená nesložitými ornamenty, což nacházelo obdobu v sarmatských výrobcích.

Jako za předřímské doby zde fungovala rada a lidový sněm, úřady (*magistratus*) však byly obsazeny většinou z prostředí nejbohatších a nejvlivnějších občanů. Je to vidět i z toho, že jedním ze státních kultů v Olbii se stává kult héraa Achillea Pontarcha (IOSPE I², 130-138, 140-144).¹⁰ Achillea Pontarcha začalo hojně uctívat i kolegium stratégů; předtím však přednost byla odevzdávána pouze Apollónovi Prostatu.¹¹

Koncem 2. stol. se Olbie stává součástí Moesie a vrchní moc přechází na legáta provincie. Město razí mince se zobrazením Septimia Severa. A jeho synům byla postavena socha jménem rady a lidu (IOSPE I², 199). Termy vybudované koncem 2. stol. věnovali občané Olbie Severovi a jeho synu Caracalovi (IOSPE I², 174). Avšak za Alexandra Severa město už nerazilo mince, i když římská podpora byla ještě značná. Další stránky olbijských dějin byly dost smutné a nejasné. Město a jeho okolí se stalo cílem gotských dobyvatelů. Ve 4. stol. leží Olbie v troskách.

Docela jiné podmínky přispěly k rozvoji Chersonésu Taurského, obtěžovaného, ale i do jisté míry chráněného, svými lačnými sousedy. Již ve 2.

---

⁸ CUMONT, F.: *Fouilles du Doura-Europos*. Paris 1926, s. CIX-CX.

⁹ *Antičnyje goroda Severnogo Pričernomorja*. Moskva/Leningrad 1955, s. 58.

¹⁰ Viz také: *Nadpisi Ol'vii*, 86-88.

¹¹ TREŠČEVA, J. N.: *O dvuch olvijskich posvjaščenijach Achillu*: Vestnik drevnej istorii 1975. Nr.1, s. 68-74.

polovině 2. stol. př. Kr. přišel městský stát o své statky na západním pobřeží a skythské vojsko se přiblížilo k městským hradbám. Skythský útok odrazil Diofantés, velitel Mithradatova vojska (IOSPE I², 352). Pak se město stalo závislým na Mithridatovu synu Farnakovi. Poselství ke Iuliovi Caesarovi z r. 46 př. Kr. s prosbou o autonomii (IOSPE I², 691) dosvědčuje, že Chersonésos nebyl spokojen ani se závislostí na sousedech, ani s bosporským „protektorátem“. Nastolení nové éry ve městě r. 25/4 př. Kr. naráží na změny v jeho životě.

Když se Skythové opět přiblížili k chersonéským hradbám, aby dobyli útokem město, přichází sem r. 62 po Kr. vojenská eskadra moesijského loďstva vedená legátem Tiberiem Plautiem Silvanem.¹² Skythové byli nuceni se vzdát od Chersonésu, avšak římské vojsko zůstalo zde další století. V této době na mysu Aj-Todor (dn. okolí Jalty) vzniká pevnost Charax, kde byla umístěna vojenská posádka a válečné loďstvo.¹³

Na zač. 2. stol. se Chersonésos opět dostal do područí bosporských králů, avšak dost brzy získává práva nezávislého města. Snad tomu napomohla jeho metropole Hérakleia, jež vyslala k císaři Antoninu Piovi poselstvo, aby žádalo o svobodu Chersonésu. Jako odplatu dalo bohaté obyvatelstvo města postavit sochy legátům (IOSPE I², 421, 422) a pak zavedlo kult římského císaře.¹⁴

V 1. stol. po Kr. se Héraklejský polostrov stává opět aktivním zemědělským prostředím, avšak nyní zásobuje obilím městské obyvatelstvo a vojsko. Velkého rozmachu dosáhl vývoz ryb. Ve městě existovaly zvláštní trhy s rybami.¹⁵ Zpracovávání ryb bylo odkázáno na obrovskou spotřebu soli, což přivedlo Chersonésos k těsným obchodním stykům s Olbií.

---

¹² Corpus Incriptionum Latinarum XIV, 3608.

¹³ BLAVATSKIJ, V. D.: *Charax*, in: *Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*. Nr. 19. Moskva 1951.

¹⁴ SOLOMONIK, E. I.: *Novyje epigrafičeskije pamjatniki Chersonesa* 1964, s. 39, Nr.13.

¹⁵ *Antičnyje goroda Severnogo Pričernomorja*. Moskva/Leningrad 1955, s. 90; KADĚJEV, V. I.: *Očerki istorii ekonomiki Chersonesa v I-IV vekach n. e.* Char'kov 1970, s. 130.

Rozvíjela se zde i řemesla (keramika, kovy, textil, stavebnictví), avšak většinou se zřetelem na vnitřní trh a obchodování s barbarským světem. Podle názoru odborníků dokázal Chersonésos vyvážet do pontských měst – a patrně i maloasijských – nejenom ryby a rybí omáčky, ale i sůl, víno, snad i dřevo pro stavitelství. Chersonésos se stává v římské době i důležitým obchodním zprostředkovatelem v severním Černomoří. Hojně se tam dovážel olivový olej, olivy, fíky, víno, barevné kovy, červenolakové nádoby, lampy, sklo, mramor. Například v Chersonésu byly objeveny keramické výrobky z Pergamu, Sinópy, Samu, Knidu a Efesu (zejména lampy), bronz a sklo z Itálie a ze Sýrie, vinné amfory z Kóu, bronzové spony z Pannonie,¹⁶ což nemohlo neovlivnit i jeho kulturní život, včetně života náboženského.

Nové stránky se píší i ve státní správě Chersonésu. Po zavedení nové éry r. 25/4 po Kr. byl úřad *basileia-eponyma* formálně nahrazen úřadem královny – bohyně Panny (její monogram se razí také na mincích). Podle ní se vedl v Chersonésu letopočet. Hlavní výkonnou moc v obci dostává však kolegium archontů v čele s prvním archontem. Funkce rady *proedrů* není známa, avšak dá se uvažovat o jejích kompetencích vůči vnitřnímu rozvoji města. Do správy proniká helénistická byrokracie: občas jsou dekrety podepisovány 20 i více úředníky a také formálně bohyní Pannou (srov.: IOSPE I², 359).¹⁷

Zvětšuje se militarizace veřejného života Chersonésu a město se stává hlavním římským opěrným bodem v Taurice. Latinské nápisy (máme jich na 70)¹⁸ dovolují dospět k závěru, že zde se nacházely oddíly V. Makedonské legie, I. Italské a XI. Claudiovy legie, a také pomocné oddíly (*auxilia*): I. kilikijská kohorta a II. Lucensijská kohorta, I. kohorta Brakaraugustanů. Byla tu i mocná

---

¹⁶ Viz KADĚJEV, V. I.: *Očerki istorii ekonomiki...*, s. 130-151 (obchod s maloasijskými městy a centry Podunají), s. 151-158 (obchod s obyvatelstvem Tauriky); KADĚJEV, V. I. – SOROČAN, S. B.: *Ekonomičeskije svjazi antičnych gorodov Severnogo Pričernomorja v I v. do n. e. – V v. n. e.* Char'kov 1989.

¹⁷ KADĚJEV, V. I.: *Chersones Tauričeskij v pervych vekach našej ery.* Char'kov 1981, s. 62-84.

¹⁸ SOLOMONIK, E. I.: *Latinskije nadpisi Chersonesa Tauričeskogo.* Moskva 1983.

vojenská flotila. Ve městě sídlil vojenský tribun, jenž velel chersonéskému vojsku.¹⁹ Nápisy sdělují, že legionáři bydleli v Chersonésu spolu se svou rodinou, v níž se občas objevují propuštěnci a otroci.²⁰ Mimo vojenskou službu byli legionáři zapojeni do řemeslné a stavební činnosti; o tom svědčí kolky na taškách a cihlách. Mezi Chersonésem a Charaxem byla legionáři vybudována vynikající *via militaris*, díky které město udržovalo těsný kontakt s mysem Aj – Todor.²¹

Za zmínku stojí i to, že se obyvatelé města nepoddali romanizaci a ochraňovali svůj jazyk a kulturu. Latinské nápisy patří pouze legionářům a latinismy pozorujeme v textech administrativního rázu. Římský vliv je patrný v úpravě náhrobků s portrétním zobrazením. Nový duch přinesli římsí vojáci i v uspořádání divadelních her, především gladiátorských zápasů a štvanic. Zvyšuje se také užívání římských mincí.

Ve 3. stol. po Kr. dochází častěji ke vpádům barbarů na hranice římské říše, do měst Černomoří. Chersonésos však zachránila od těchto útoků přítomnost římské vojenské posádky. Dodatečně sem byl povolán za císaře Constantina oddíl ballistariů a zůstal zde až do konce 4. stol. Chersonéské vojenské oddíly snad napomáhaly Římu i ve válce s Góty (Diocletianus a Constantinus darovali za to městu řadu privilegií).

Nejistý vliv romanizace dovoluje předpokládat, že se chersonéský panteon v prvních stoletích našeho letopočtu podstatně nezměnil. Hlavní bohyní města zůstala Panna. V jednom z nápisů z 2. – 3. stol. (IOSPE I², 457) je zmínka o hierodúlovi bohyně Panny, tj. otroku nebo duchovním v jejím chrámu. Zvýšená popularita tohoto kultu mezi oficiálními kruhy neznamenal však růst její popularity mezi lidmi (o tom svědčí například pokles soukromých dedikací a

---

¹⁹ SOLOMONIK, E. I.: *Latinskije nadpisi Chersonesa...*, Nr. 1, 9.

²⁰ SOLOMONIK, E. I.: *Latinskije nadpisi Chersonesa...*, Nr. 20, 23 - 25, 29, 32, 42; srov.: 13, 23, 43, 44 (propuštěnci), 22, 55 (otroci).

²¹ SOLOMONIK, E. I.: *Latinskije nadpisi Chersonesa...*, Nr. 10.

graffitů se jménem bohyně).²² Ikonografie a legendy mincí svědčí o těsném spojení tohoto kultu s kultem bohyně Chersonas. Tato bohyně byla uctívána celou obcí a její kult měl státní ráz. Oficiální charakter měly: kult Asklepiův, kult bohyně Hygieie, kult Hermův, Hérakleův a Afrodítin (Afrodíté se stala ochránkyní duší zemřelých). Byl zařazen – spíše z politických důvodů – i kult římských císařů.

Nejdůležitějším kultem římské říše a vojska však byl kult Jova Nejlepšího a Nejvyššího (Iuppiter Optimus Maximus). Tomuto bohu jsou zasvěceny tři oltáře v Charaxu a jeden v Chersonésu.²³ Státní charakter měly také kulty Junony a Minervy. Mezi legionáři byl rozšířen kult Martův a Victoriin. Uctívání byli i Dioskurové. Nejoblíbenější mezi vojskem však byla bohyně osudu Nemesis, posílající každému (podle toho, jak si zasloužil) štěstí nebo neštěstí; byla uctívána i jako ochránkyně závodů – v divadle, cirkuse a na stadióně. O tom nás přesvědčuje oltář s nápisem objeveným v Chersonésu (v oblasti antického divadla) – dedikací této bohyni konzulára (nebo legáta) XI. Claudiovy legie Tita Flavia Celsina (z 2. poloviny 2. stol. po Kr.).²⁴

Z východních božstev mezi římskými vojáky byli v Chersonésu nejvíce uctíváni Mithra, Isis, Anubis, Serapis a Zeus-Ammon; toho svědectvím jsou nápisy na hliněných hrncích z mohyl 1. stol. po Kr. (Serapis), hliněné lampy (Isis, Anubis, Serapis, Zeus-Ammon) a mramorový reliéf (Mithra)²⁵. Cizího, snad thráckého, původu zde byl také kult Dia Dimeranského, jehož jméno čteme

---

²² Za tuto informaci vděčím profesorce E. I. Solomonikové, která mně laskavě seznámila s rukopisem knihy *Chersones: Iz istorii antičnogo goroda* (kap. 4) během mé návštěvy katedry dějin starověku a archeologie Simferopolské univerzity (květen – červen 1995).

²³ SOLOMONIK, E. I.: *Novyje epigrafičeskije pamjatniki Chersonésy*. 1964, s. 132-135. Nr. 60; EADEM, *Latinskije nadpisi Chersonesa Tauričeskogo*. Moskva 1983, s. 33-34, Nr. 6.

²⁴ SOLOMONIK, E. I.: *Altar' Nemesidy iz Chersonesa: Vestnik drevněj istorii 1960. Nr. 2, s. 133-139*; EADEM, *Novyje epigrafičeskije pamjatniki Chersonesa*. 1964, s. 121-132. Nr. 59.

²⁵ KOBYLINA, M. M.: *Izobraženija vostočnych božestv v Severnom Pričernomorje v pervyje veka n. e.* Moskva 1978, obr. 3, 8 a 9 na s. 138, 143 a 144; obr. 13 na s. 148; obr. 21 na s. 155; SOLOMONIK, E. I.: *Iz istorii religioznoj žizni v severopontijskich gorodach pozdněantičnogo vremeni (po epigrafičeskim pamjatnikam)*: *Vestnik drevněj istorii 1973. Nr. 1, s. 60, 64, obr. 11*; ŠČEGLOV, A. N.: *Frakijskije posvjatitelnyje reljefy iz Chersonesa Tavričeskogo*. In: *Matěrialy i issledovanija po archeologii SSSR 1969. Nr. 150, s. 150, obr. 3,6.*

na červenolakovém poháru (kyliku) objeveném v okolí Chersonésa (konec 2. – 1. poloviny 3. stol.).²⁶

---

²⁶ ZOLOTARJOV, M. I.: *Kubok s posvjaščenijem Zevsu Dimeranskomu iz okrugy Chersonesa*, in: *Kratkije soobščeniya Instituta archeologii AN SSSR* 1980. Vol. 168, s. 56-57.